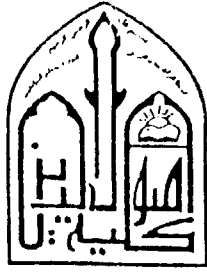

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د ١ ٤٢٤

دانشکده اصول الدین

قم

گروه علوم قرآن و حدیث

پایان نامه کارشناسی ارشد

موضوع:

آهنگ در آیات قرآن کریم

۱۳۸۲ / ۱۰ / ۳۰

استاد راهنما:

حضرت آیت الله محمد هادی معرفت

بزرگواران حضرت آیت الله محمد هادی معرفت
استاد راهنما

استاد مشاور:

حضرت آیت الله محمد مهدی آصفی

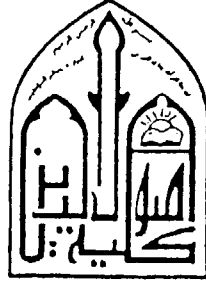
نگارش:

ابوالحسن احمدی شاهرخت

نیمسال دوم - سال تحصیلی ۷۸-۱۳۷۷

-ب-

۵۸۶۴۴

كلية اصول الدين

قم

قسم: علوم القرآن والحديث

رسالة ماجستير

عنوانها:

الايقاع في آيات القرآن الكريم

الاستاذ المشرف:

آية الله محمد هادي معرفة

٣٠ / ١٠ / ١٣٨٢

الاستاذ المشاور:

آية الله محمد هادي آصفي

مركز الدراسات والبحوث
الاسلامية

اعداد:

ابو الحسن احمدى شاهرخت

السنة:

١٣٧٨ هـ.ش.

باسپاس از:

آموزگار انسان، خدای مهربان

و

استادان بزرگوارم در دانشکده اصول الدین

بویژه:

علامه بزرگوار، حضرت آیت الله عسکری «دامت برکاتهم»

و با قدر دانی فراوان از:

دانشمند فرزانه و مرشد مشفق، حضرت آیت الله معرفت «دامت برکاتهم»

و

مجاهد نستوه و عالم گرانقدر حضرت آیت الله آصفی «دامت برکاتهم»

تقدیم به:

به همه کسانی که اندیشه‌ها و پیام‌های قرآن را به زیبایی فرارویم نهادند.

به مرحوم پدرم که مرا با این راه آشنا کرد؛

به مادر بزرگوaram که هر چه دارم از اوست،

و به همسرم، همدم و انیس زندگیم.

چکیده:

معادله آوایی، معنایی وازگان قرآن کریم، یکی از زیبایی‌های بی‌بدیل آن به شمار می‌رود.

موضوع آهنگ در آیات شریفه، زاینده کاوش‌های بلاغی قرآن است.

در این پایان‌نامه، با اشاره به پیشینه مطالعات زیبا شناختی در بافت آیات قرآن کریم، به اهمیت عنصر آهنگ و وزن جاری در فنون ادبی پرداخته شده است. آنگاه ضمن بیان انواع آهنگ، با نگاهی ویژه، به راز نهفته در موسیقی حروف، حرکات، وازگان، جمله‌ها و سوره‌های قرآن اشاره شده است.

سپس با ذکر برخی محسنات لفظی قرآن، از راز زیبایی و جاذبه کلام خدا و هماهنگی آن با نهاد آدمی سخن به میان آمده است.

در فصل دیگر، از عنصر آهنگ‌پذیری آیات کریمه و سیره معصومان علیهم‌السلام درباره خوشخوانی بحث شده است و در پایان نیز به صورت فشرده نغمه‌های دلپذیر قرآنیان در بستر موسیقی ملکوتی قرآن بازگو شده است.

کلید واژه‌ها:

نظم، وزن، موسیقی، سجع، شعر، نثر، طنین، آهنگ، صوت، زیر، بهم، کشش، کشش،

از تیل، سحر.

(فهرست مطالب)

صفحه	عنوان
۱	در آمد:
	○ فصل اوّل:
	«پیشینه مطالعات زیبا شناختی قرآن»
۴	پیشینه مطالعات زیبا شناختی در قرآن:
	○ فصل دوم:
	«عنصر آهنگ در ساختار قرآن»
۱۱	تعریف آهنگ:
۱۱	انگیزه آهنگ در متن ادبی:
۱۲	شیوه نظم و آهنگ در آیات:
۱۵	اثتلاف آهنگ، معنا و آهنگ:
۱۷	موسیقی حروف:
۲۰	حروف مد و لین:
۲۲	انتخاب حرکات:
۲۲	نمونه:
۲۴	آهنگ واژگان:
۲۷	نمونه
۳۰	آهنگ جمله‌ها:
۳۱	نمونه:
۳۹	آهنگ سوره‌ها:
۳۹	نمونه
۴۷	آهنگ پایاد زندها:
۴۸	آهنگ پایاد زندها:

- نمونه: ۵۲
- دیگر تقارن‌های آهنگ‌زا: ۵۶
- آهنگ متنوع و همسان ۶۰
- فصل سوم

«آهنگ باطنی قرآن»

- فطری بودن آهنگ: ۶۳
- نمونه‌ای از تأثیر قرآن بر خردسالان: ۶۵
- شیفتگی غیر عرب: ۶۶
- اعتراف دشمنان: ۶۹
- آهنگ درونی و بیرونی ۷۱
- رؤیای ترجمه قرآن ۷۴
- فصل چهارم

«آهنگ پذیری آیات»

- امر به ترتیل نشانگر آهنگ: ۷۸
- خوشخوانی در آینه روایات: ۸۴
- حزن صوتی ۸۶
- موسیقی مقامات ۹۰
- انواع مقامات ۹۰
- تناسب الحان و معانی: ۹۲
- نقش آهنگ قرآن در تسکین دردها: ۹۹
- نتیجه‌گیری ۱۰۲
- پیشنهاد ۱۰۳
- فهرست اعلام ۱۰۴
- فهرست منابع فارسی ۱۰۹
- فهرست منابع عربی ۱۱۲

در آمد:

به نام آنکه هستی نام از او یافت فلک جنبش، زمین آرام از او یافت

قرآن کهن‌ترین سند اجتماعی دین حنیف و دربرگیرنده رمز و راز بندگی است. رازی که در سخن گفتن خدا با انسان نهفته است.

قرآن این میراث بزرگ معنوی با پیام توحیدی و گوهر هدایتش همگان را به خدا خواهی کمال طلبی و رستگاری فرا می‌خواند.

قرآن درّ درخشان آسمانی است که مردم را از تاریکی جهل و جمود و دنیا طلبی به نور و معرفت و محبت و خدا طلبی سوق می‌دهد.

قرآن آیین نامه حیات بشری است و همواره در کنار انسان به او راه می‌نمایاند.

قرآن کد عالم هستی است و ذرات عالم با حقیقت این کتاب آسمانی مفهوم می‌یابند و حرکت می‌کنند.

قرآن زیباترین سخنی است که انسان تاکنون با گوش جان شنیده است.

قرآن کلام خداست.

قرآن قرآن است.

پدیده سخن یعنی پیچیده‌ترین وسیله‌ای که موجودات با آن ارتباط برقرار می‌کنند، از اهمیت ویژه‌ای در حیات انسانها برخوردار است. البته سخن گفتن در بین حیوانات به حکم غریزی بودنش صورتی یکنواخت و ایستا دارد گرچه این راز نهان برای انسان‌های عادی مفهوم نیست.

همه تمدنها و پیشرفتهای انسان درگروه همین تعامل درگفتار و نوشتار است و این ودیعه‌ای است که خداوند تعالی به انسان ارزانی کرده است. در اهمیت نطق و بیان و سخن و اندیشه همین بس که خداوند در سوره رحمن با طمطراق انسان می‌فرماید:

« الرحمن ، علم القرآن ، علمه البيان »^(۱)

شخصیت انسان پنهان است در نوک زبان و قلم او. هنر انسان در سخن گفتن اوست. به فرمایش شیخ

شیراز:

تا مرد سخن نگفته باشد عیب و هنرش نهفته باشد

هر کسی در سخن گفتنش تجلی پیدا می‌کند و خدا نیز در قرآن تجلی کرده است:

و الله لقد تجلی الله لخلقه فی کلماته و لکنهم لا تبصرون^(۲)

آری، خدای سبحان برای رهنمود بشر زیباترین سخن را فرستاد؛ چرا که با تمام جمال و جلالش بر قرآن تجلی کرد.

اگر نبود اینکه خود او اراده کرد تا حروف و کلمات تحمل عنایت تجلی او را داشته باشند، واژگان در دم ذوب شده بسان کوه خاشع و متذلل می‌گشتند.

ترکیب حروف در واژه‌های قرآن به گونه‌ای صورت گرفته است که شیرین‌ترین شهید را به کام بشر بچشانند.

قرآن زیبا سخن گفته است و نیز سخن زیبا گفته است.

امیدواریم که بتوانیم با مدد از انفس قدسی اولیای الهی، و با عنایت ذات اقدس حق تعالی گوشه‌ای از زیبایی‌های بی‌نهایت و تمام نشدنی این کتاب آسمانی را در این پایان‌نامه بیان کنیم.

(انشاء الله)

۱. رحمان / ۲

۲. محمد باقر، سرچشمه، چاپ دوم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، قم، ۱۳۸۱، ص ۱۰۰، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۳۸۱، ص ۱۰۰

فصل اوّل:

پیشینہ مطالعات زیبا شناختی قرآن

پیشینه مطالعات زیبا شناختی در قرآن:

ویژگی آهنگ در آیات قرآن کریم، زیر مجموعه اعجاز بیانی آن است. نیکوست به صورتی گذرا به پاره‌ای از کتب نگاشته شده در این زمینه اشاره کنیم.

قرآن خود، خویش را به نیکوترین سخن^(۱)، به زبان مردم^(۲)، عربی روشن و بیانگر^(۳)، اندیشه برانگیز^(۴) جان آمیز و پرنفوذ^(۵)، در برگیرنده بهترین مثلها^(۶)، و به دور از هر تناقض و ناهمگونی^(۷) که، اگر بر کوهی فرود آید چاک چاک می‌شود^(۸)، ستود و همواره سخن سرایان را به مبارزه فرا خواند.

به گفته جاحظ (فت ۲۵۸ هـ) ادیب و دانای خردگرا و نواندیش روزگار خویش، عرب با آن همه طبع و قریحه، و چکامه‌های شور انگیز و هنر نمایی در سجع و نثر و شعر اگر می‌توانست با آوردن چند آیه خود را می‌آسود و دیگر نیازی به ستیز با پیامبر ﷺ نبود.^(۹)

※ ابعاد گوناگون زیبایی‌های قرآن در سخنان پیامبر اسلام ﷺ و ائمه اطهار علیهم‌السلام و تابعان و عالمان صدر اول در دو قرن نخست هجری به وفور مطرح شد.

※ در سده سوم و بویژه سده چهارم با توسعه جامعه اسلامی، اندیشه‌های مسلمانان با رویکردهای مختلف فقهی، کلامی، تفسیری، عرفانی، فلسفی تطور یافت و حوزه‌های گونه‌گونی در دفاع از قرآن پدید آمد.

۱. زمر / ۲۳.

۲. فصاحت / ۲۴.

۳. نحل / ۱۰۳.

۴. نحل / ۴۴.

۵. زمر / ۲۳.

۶. نسر / ۸۹.

۷. نساء / ۸۲.

۸. زمر / ۲۱.

شاید کتاب «مجاز القرآن» (ابو عبیده معمر بن المثنی) (فت ۲۰۹ هـ)، کتاب «معانی القرآن» (فراء یحیی ابو ذکریا الدیلمی) (فت ۲۰۷ هـ) و نیز کتاب «تأویل مشکل القرآن» (ابن قتیبه ابو محمد عبدالله) (فت ۲۷۶ هـ) از نخستین آثاری باشد که در دفاع از سلوب قرآنی نگاشته شده باشد.

ابو عبیده به پاره‌ای از موارد بلاغی قرآن اشاره کرده است؛ از ترکیب و اعراب قرآن، موسیقی الفاظ، نظم، وزن و اثر شگرفش در ژرفای دلها مطالبی را بیان کرده است.^(۱) ابن قتیبه نیز بر نظم و آهنگانی، سلاست، روانی، عذوبت، خوشگواری و تأثیر شگرف آن بر دلها تأکید کرده است.^(۲)

«ابو العباس عبدالله ابن المعتز» (فت ۲۹۶ هـ) شاعر و ادیب معروف، به عنوان نخستین مؤلف در فن بدیع، کتاب «البدیع» نگاشت. ناگفته نماند که نخستین بار «ابو عبدالله محمد بن یزید الواسطی» (فت ۳۰۶ هـ) با عنوان مشخص «اعجاز القرآن» درباره بلاغت قرآن کتاب نوشت. (اعجاز القرآن فی نظمه و ترتیبه) که این کتاب متأسفانه اکنون در دسترس ما نیست و گویا مورد اقتباس عبدالقاهر جرجانی در هر دو اثر ماندگارش در «اسرار» و «دلایل» بوده است.^(۳)

※ از سده چهارم تألیفات اعجاز بیانی اوج بیشتری گرفت.

«محمد بن جریر طبری» (فت ۳۱۰ هـ) در تفسیر خویش «جوامع البیان فی تفسیر القرآن» اشاره‌های زیادی به بدایع قرآن کرده است.^(۴)

«ابوالحسن علی ابن عیسی الرمانی» (فت ۳۷۴ هـ) لغوی و نحوی و متکلم و معتزلی درباره بلاغت قرآن در مقایسه با عرب زبانان مطالب گفتمنی بیان کرده است.^(۵)

«ابو سلیمان احمد بن محمد ابراهیم الخطابی بستی» (فت ۳۸۸ هـ) از پیشوایان محدثان نیشابور نیز کتابی به نام «اعجاز القرآن» نوشت و نظم و سازواری لفظی، معنایی قرآن را مورد تأکید قرار داد.^(۶)

۱. ابو عبیده معمر بن المثنی، مجاز القرآن، با تحقیق محمد فؤاد سزگین، بیروت، دارالفکر، ۱۹۵۵ م.

۲. ابو محمد عبدالله بن مسلم، ابن قتیبه تأویل مشکل القرآن، تحقیق و توضیح سید احمد حقیر، بیروت، دارالکتب، ۱۳۹۳ ق.

۳. تصدیه فراء، نخواه، زبان قرآن، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۱ ش، ص ۵۳.

۴. ابو جریر محمد طبری، جامع البیان عن تأویل القرآن، ج ۲ تحقیق محمد شاکر، مصر، دارالاسلام، بی تا، ص ۶۶.

۵. الرمانی، الخطابی و عبدالقاهر، در بلاغت قرآن، رساله‌ها در اعجاز القرآن، تصحیح محمد خلیل، بیروت، دارالاسلام، ۱۳۸۱ ق.

۶. الخطابی، الخطابی، ص ۱۶.

«ابو هلال عسکری» (فت ۳۹۵ هـ) در کتاب «الصناعتین الکتابه و الشعر» عقیده دارد که تنها با بلاغت زبان است که می‌توان زیبایی‌های قرآن را بیان کرد؛ آنگاه در آغاز هر باب نمونه‌هایی از زیبایی‌های قرآن را ارائه می‌دهد.^(۱)

«قاضی عبدالجبار»، متکلم معتزلی (فت ۴۱۵ هـ) جلد شانزدهم کتاب بزرگ کلامی خویش «المغنی فی ابواب التوحید و العدل» را به اعجاز قرآن اختصاص داد.^(۲)

«ابوبکر محمد بن الطیب باقلانی» (فت ۵ هـ) نیز در کتاب حجیم خود «اعجاز القرآن»، زبان قرآن را فراتر از زبان‌های دیگر و حتی مغایر با زبان عربی رایج می‌داند!^(۳)

«سید رضی» (شریف ابوالحسن محمد الرضی، فت ۴۰۶ هـ) عالم شیعی، در کتاب «تلخیص البیان عن مجازات القرآن»، بسیاری از شگفتی‌های قرآن و لطایف آن را آورده است.^(۴)

«ابو منصور ثعالبی» (فت ۴۲۹ هـ) ادیب لغوی و تاریخ‌نگار روزگارش در کتاب «الاعجاز و الایجاز» حد اعلائی بلاغت را در قرآن می‌یابد و به آن افتخار می‌کند.^(۵)

※ سده پنجم دیدگاه‌های برتر و تازه‌تر شکل گرفت و مسلمانان در عرصه‌های گوناگون علمی و بنیانگذاری نظام‌ها و نهضت‌های بزرگ فلسفی، عقلی، کلامی، علوم جدید و ... به پیشرفت‌های شایانی دست یازیدند.

در این زمان «ابن سنان خناجی حلبی» (۴۲۲ - ۴۶۶ هـ) کتابی با عنوان «سر الفصاحه» نوشت و بحث‌های زیبا شناختی قرآن را با سبکی علمی تر ارائه داد.^(۶) او در این کتاب به نقد آرای گذشتگان، از جمله رمانی و بحث سجع و فاصله می‌پردازد.

«عبدالقاهر گرجانی» (فت ۴۷۴ هـ) از علمای نحو، متکلم شیعی اشعری و از پایه‌گذاران اسلوب و بلاغت

۱. ابو هلال، عسکری، الصناعتین الکتابه و الشعر، بیروت، دار الکتب العلمیه، بی‌تا، ص ۲.

۲. قاضی عبدالجبار، المغنی فی ابواب التوحید و العدل، تصحیح و تحقیق امین الخولعی، ج ۱۶، مصر، ۹۶۰ م، ناشر ... ص ۲۴۷.

۳. ابوبکر محمد ابن الطیب الباقلانی، اعجاز القرآن، تحقیق سید احمد صفور، چاپ سوم، مصر دارالمعارف، (ذخائر ... ص ۱۲)، چاپ سوم، بی‌تا، ص ۲۰۰.

۴. ابوالحسن محمد بن ... ریف رضی، تلخیص البیان عن مجازات القرآن، مکتبه سید ... مشکوفه، چاپ مجلس ایران، ۱۳۳۲ هـ.

۵. ابو منصور ثعالبی، الاعجاز و الایجاز، چاپ اول، ... ۱۲۰۳ هـ.

۶. ابن سنان خناجی، سر الفصاحه، تصحیح عبدالجبار ...

عربی و روش قرآن است. «همو نظریه نظم» را پدید آورد و «دلایل الاعجاز» را تألیف کرد. او در نظم شگفت انگیز لفظی - معنایی قرآن سخن هاگفت، به طوری که اکنون این نظریه زبانزد همگان است. پیش از او باقلانی از نظریه نظم برتر در قرآن عدول کرد و به ماورایی بودن نظم در آن دست یازید، به این معنا که نظم قرآن با شاخص های زبانشناختی عادی قابل اندازه گیری نیست. در برابر این جریان، خفاجی و عبدالجبار در حالی که از دو مذهب فکری بودند، صمیمانه دفاع کردند.

در درون نظریه پردازان نظم برتر نیز عده ای به بعد لفظی پرداختند و دیگران از حیث معنوی، موضوع را مورد کنکاش قرار دادند؛ تا اینکه رشته سخن بدست عبدالقاهر افتاد. او در نظم برتر بر این باور شد که بلاغت قرآن هم شامل ظرفهای معنایی سخن است و هم لفظی و بدینگونه به آشتی میان اصحاب لفظ و معنا دامن زد.

در منظر نظریه نظم، ساختار زبان تنها در قالب های پیش ساخته عادی مثل فعل و فاعل و مفعول و مسندالیه و مسند و رابط و قید و صفت و متمم و برخی حروف و ادات تشکیل نیافته، بلکه در آن متغیرهای دیگری مثل تقدیم و تأخیر، حذف و تکرار، تعریف و تنکیر، اضمار و اظهار، ایجاز و اطناب، حقیقت و مجاز، تشبیه و استعاره، کنایه و ایهام، حصر و اطلاق، و تاکید و ... است و اینها نیز صرفاً قالب های خشکی نیست بلکه ریشه در معانی دارد که زبان نه توده ای از واژه ها بلکه گشتاری از نسبتها است.

※ اواخر سده پنجم و ششم، دوران اوج و شکوفایی این مباحث بود. ولی از قرن هفتم تا نهم به علت مشکلات جامعه اسلامی از جمله هجوم مغول، روبه افول نهاد و مایه عبرت آیندگان گردید. ولی بودند دانشمندان و ادیبان بزرگی که در قرن پنجم تا نهم در حوزه اقتدار فرهنگی اسلام، قلم ساییدند و به رونق بخشی مباحث قرآنی کمک کردند که فهرست وار اسامی برخی از آنها را ذکر می کنیم:

«ابوالقاسم حسین بن محمد راغب اصفهانی» (فت ۵۰۲ هـ)، «ابوالقاسم محمود بن عمر خوارزمی زمخشری» (فت ۵۳۸ هـ) «ابو علی فضل بن حسن طبرسی سبزواری» (فت ۵۵۲ هـ)، «فخرالدین رازی» (فت ۶۰۶ هـ)، «ضیاء الدین ابن اثیر» (فت ۶۳۷ هـ)، یوسف ابن ابی بکر خوارزمی سگاکلی (فت ۶۲۶ هـ)، ابن ابی الاثیر مصری (فت ۶۵۲ هـ)، شرف الدین حسین بن الطیبی (فت ۷۲۶ هـ)، ابن ابی اسیر (فت ۷۲۵ هـ)، «بدرالدین محمد عبدالرشید» (فت ۷۲۵ هـ)، «ابو زرکشی مصری» (فت ۷۲۵ هـ)، «دلائل